



ФЛЮГЕРТ
Алла Петрівна,

аспірантка,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»
(м. Переяслав-Хмельницький)

ФОРМУВАННЯ А.Л. АНДРЖІЙОВСЬКОГО (1785–1868) ЯК НАУКОВЦЯ В ГАЛУЗІ ПРИРОДНИЧИХ НАУК

У статті висвітлено основні етапи формування наукового світогляду А.Л. Андржійовського в галузі природничих наук та проаналізовано окремі аспекти науково-педагогічної діяльності вченого на шляху становлення його як природознавця.

В статье отражены основные этапы формирования научного мировоззрения А.Л. Андржиевского в отрасли естественных наук, а также проанализировано отдельные аспекты научно-педагогической деятельности ученого на пути становления его как естествоиспытателя.

The article shows the main stages of A.L. Andrzhievsky's scientific outlook formation in the field of natural sciences and analyzed some aspects of his scientific-pedagogical activity as a scientist.

А.Л. Андржійовський – відомий природодослідник першої половини ХІХ ст., який стояв у витоків комплексного вивчення природничих наук на Україні.

Як вчений-натураліст, він був не лише біологом, але й геологом та палеонтологом, творча спадщина якого поряд з доробками інших відомих вчених цього періоду зробила вагомий внесок у розвиток як вітчизняної, так і світової науки в цілому. Його наукові здобутки в галузі природничих дисциплін не втратили своєї актуальності і до сьогодні.

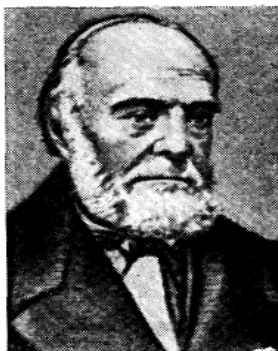
Окремі аспекти життєвого та творчого шляху вченого-природодослідника А.Л. Андржійовського висвітлені в працях таких науковців, як А.І. Барбарич

[1], М.М. Барна [2], В.І. Мельник [5], В.І. Чопик, О.К. Галаган [6] та ін. Однак питання про становлення А.Л. Андржійовського як вченого-природодослідника потребує комплексного наукового аналізу.

Мета нашого дослідження – встановити формування наукового світогляду А.Л. Андржійовського як науковця в галузі природничих наук. Відповідно до поставленої мети визначено наступні *завдання*:

- простежити становлення А.Л. Андржійовського як вченого-природодослідника у Віленському університеті;
- розкрити вплив Кременецької гімназії на формування наукових поглядів А.Л. Андржійовського в галузі природничих наук.

Антон Лук'янович Андржійовський народився 1785 р. в селі Варковичі Волинської губернії, нині Дубнівського району Ровенської області. Свою початкову освіту майбутній природодослідник розпочав 1793 р. в Корці під опікою матиного брата Казимежа Собінського, який працював на місцевій порцеляновій фабриці художником. У свого дядька хлопець вчився основ малярського мистецтва, яке стало йому згодом у великій нагоді, так як при дослідженні тих чи інших природних об'єктів він міг не лише описувати, збирати, але прямо під час екскурсій ще й замальовувати їх на живому матеріалі.



**Антон Лук'янович
Андржійовський
(1785–1868)**

Паралельно з вивченням основ малярства Антон Андржійовський в домашніх умовах здобував загальні знання під наглядом приватного вчителя Юзефа Скочковського. Повернувшись до Корця, допитливий юнак не задовольнився приватною освітою, а тому протягом 1796 – 1800 рр. закінчив

ще чотири класи підвідділової школи в Межирічі-Корецькому. В своїх «Рамотах» (Т. I, ст. 115) він згадував, що під час навчання в цій школі підтримував зв'язки з Францишком Шоповичем, багатолітнім учителем у школах Польського королівства, який свого часу працював на кафедрі

математики в Краківському університеті. Власне Ф. Шопович, як вважав сам А. Андржійовський, систематично навчив його ботаніки й пробудив інтерес до цієї частини натуральної історії. Після смерті батька (1801 р.) продовження освіти Антонія залежало від планів батькових приятелів, які стали протекторами юнака [3, с. 181].

Одним з опікунів А. Андржійовського став Олександр Ходкевич, напрямки діяльності якого були досить різносторонніми – від військових та громадських питань до наукових досліджень як вченого-хіміка. Знаючи про захоплення свого підопічного малярством, О. Ходкевич допомагає йому 1801 р. поїхати до Вільна навчатися цьому виду мистецтва у Юзефа Олешкевича. Та саме в цей час, крім захоплення малюванням, у А. Андржійовського з'являється великий інтерес до природничих наук. У зв'язку з цим, навчаючись малярству офіційно, він додатково на добровільних засадах починає відвідувати лекції університетських професорів, які викладали предмети природничого циклу. Хімії А. Андржійовський навчався, відвідуючи лекції польського хіміка, біолога та лікаря Анджея Снядецького, однією з важливих заслуг якого в галузі хімії була публікація першого польського підручника з цієї дисципліни, за яким могли навчатися студенти. А. Снядецький дав юнаку рекомендаційні листи до своїх колег-природознавців.

Курс ботаніки А. Андржійовський слухав у відомого польського натураліста, ординаторного професора природничої історії Станіслава Юндзіля. Ботаніка викладалася на той час студентам віленського університету на основі рекомендацій, розроблених самим С. Юндзілем і загально прийнятих керівництвом не лише в університеті та підлеглих йому училищах, а й схвалених Варшавою.

Анатомію та зоологію А. Андржійовський мав можливість вивчати на лекціях доктора медицини, завідуючого кафедрою анатомії та фізіології Віленського університету – Яна Лобенвейна, область наукових інтересів якого полягала в анатомії, фізіології та судовій медицині [1, с. 84; 3, с. 181].

Серед ряду дисциплін природничого циклу А. Андржійовського найбільше зацікавила ботаніка, тому він був частим гостем у Віленському ботанічному саду, де мав можливість ознайомитися з видовим складом тамтешніх рослин, вивчити особливості їх будови, умови зростання тощо. Свої знання з ботаніки А. Андржійовський настільки вдосконалив, що будучи лише першокурсником, допомагав старшим студентам університету у визначенні рослин.

Здібності А. Андржійовського до ботанічних досліджень помітив завідуючий ботанічним садом С. Юндзіль. Зацікавившись молодим студентом, він навіть подарував йому насіння із саду [6, с. 26].

Отже, навчання у відомих професорів Віленського університету дозволило А. Андржійовському ознайомитися з рівнем тогочасного розвитку групи предметів природничої історії та попрактикуватися у вивченні рослин при Віленському ботанічному саду.

Після кількох років навчання у Вільно А. Андржійовський вирішує повернутися разом зі своїм опікуном в Україну, не зважаючи на те, що А. Снядецький радив йому продовжувати далі навчання у цьому місті.

Повернувшись на Волинь, молодий природодослідник невдовзі стає самостійним. Заробляє собі на життя малюванням декорацій та пейзажів для вистав аматорського театру і родинних урочистостей. Свої ботанічні знання він використовував під час інвентаризації гербарних колекцій та тепличних тропічних рослин. Насіння, отримане від віленського професора, він виміняв на його ж книжку «Опис рослин, які натурально ростуть у провінції В. Кн. Лит., за системою Ліннея», опубліковану у Вільно 1791 р. і таким чином отримав перший ключ до визначення рослин [1, с. 84; 3, с. 181].

Прагнення отримати глибші знання привели А. Андржійовського до Кременця, де 1806 р. він розпочав навчання у місцевій Волинській гімназії. Паралельно з вивченням малярства А. Андржійовський не пропускає нагоди поглибити свої вже чималі знання з ботаніки в професора природничої історії

Францішика Шейдта, який викладав в ліцеї предмети природничої історії за власноруч розробленою програмою. До приїзду на Волинь Ф. Шейдт двадцять років свого життя присвятив науково-педагогічній діяльності в Ягелонському університеті Кракова. Завідував кафедрою природничої історії та хімії, а також тривалий час був директором університетського ботанічного саду. Ф. Шейдт проводив ботанічні дослідження в Карпатах, визначав рослини, зібрані С. Сташцем, з приїздом до Кременця планував зайнятися вивченням флори Волині.

Курс ботаніки, згідно з програмою Ф. Шейдта, викладався в Кременецькій гімназії восени та влітку на першому та другому курсах і складався з фізіології рослин, ботанічної термінології та огляду рослинного світу за системою Карла Ліннея. Вивчення ботаніки у весняно-літній період було не випадковим, оскільки Ф. Шейдт надавав великого значення безпосередньому ознайомленню з рослинами під час екскурсій у природу, а в майбутньому планував замінити ці екскурсії заняттями в ботанічному саду. Отже, прослухавши курс ботаніки за програмою Ф. Шейдта, А. Андржійовський мав можливість удосконалити не тільки теоретичну частину цього предмету, але й додатково попрактикуватися під керівництвом професора визначати рослини на живому матеріалі [4, с. 111; 5, с. 11].

Після закінчення навчання в гімназії А. Андржійовський 1810 р. отримав при ній посаду помічника вчителя малювання. Слід відмітити, що весь час починаючи з 1802 р. по 1810 р. молодий природолюб ретельно вивчав видовий склад місцевої флори. Спочатку околиць Вільно, а потім Кременця, описуючи та гербаризуючи при цьому зустрінуті рослини.

Професійно зайнятися природничими дослідженнями у А. Андржійовського з'явилася можливість лише з приїздом до Волинської гімназії в червні 1809 р. доктора медицини Віллібальда Бессера, якого було запрошено на вакантну посаду професора природничої історії після смерті Ф. Шейдта. Свої глибокі знання в галузі природничих наук В. Бессер з великим натхненням передавав учням гімназії, серед яких був і А. Андржійовський.

Курс природничої історії він розділив на три частини: загальну біологію, зоологію і ботаніку. Паралельно з викладанням В. Бессер взяв на себе обов'язки директора ботанічного саду. З перших днів роботи в Кременці вчений інтенсивно починає займатися флористичними дослідженнями. Вихідною зоною його природничих досліджень стають Кременецькі гори, а згодом – вся територія від Полісся до побережжя Чорного моря, від Волино-Поділля до Придніпров'я. Свої флористичні дослідження В. Бессер підкріплює гербарними матеріалами, а результати подає у вигляді ряду публікацій: «Перелік рослин зібраних на території Волині, Поділля, Київської губернії, Бессарабії та поблизу Одеси, разом з спостереженнями в Початковій флорі Галичини» (Вільно, 1822 р.), «Погляд на фізичну географію Волині і Поділля» (Вільно, 1828 р.) та ін. Крім флористичних робіт, він є автором багатьох статей систематичної тематики. Серед них, як відомо, найбільше публікацій присвячено роду Полин, наприклад, «Полин гіркий» (1828 р.), «Перелік Полинів яких ще не бачив Лінней» (1839 р.) та ін. [5, с. 15–16, с. 22–23; 6, с. 7–8, 16].

Найближчим колегою та помічником В. Бессера в усіх напрямках його наукової діяльності стає А.Л. Андржійовський, який з великим захопленням супроводжує свого вчителя по маловідомих для нього територіях Волині та Поділля, з метою вивчення місцевої флори. Вміння малювати ставало для А.Л. Андржійовського у великій нагоді, так як одним з його завдань було замальовування зустрінутих рослин.

У вільний від екскурсій час А.Л. Андржійовський під керівництвом свого вчителя продовжував займатися збиранням рослин в околицях Кременця. Віддаючи багато часу природничим дослідженням, він не міг добросовісно виконувати свої обов'язки на посаді вчителя малювання, а тому 1815 р. залишив цю роботу і став самовіддано працювати в галузі природознавства, офіційно займаючи посаду асистента у свого вчителя В.Г. Бессера [1, с. 85].

В.Г. Бессер бачив, що його учень має чималий досвід у вивченні місцевої флори, тому він міг вже покласти на професіоналізм А. Андржійовського як ботаніка. Це дало змогу А. Андржійовському перейти до самостійного вивчення флори, та розширити район своїх досліджень, цілком віддаючись ботанічним екскурсіям по Придніпров'ю, Придністров'ю та Прибужжю.

Під час своїх екскурсій в природу А. Андржійовський вивчає видовий склад місцевої флори, умови зростання рослин, типи ґрунтів на яких вони ростуть тощо. При цьому свої дослідження він підтверджує шляхом поповнення власної гербарної колекції, доставляє живі рослини та насіння до Кременецького ботанічного саду, а результати великих подорожей по Волині, Поділлі, Поліссі та Херсонщині, зроблені протягом 1814 – 1824 рр., оформляє у вигляді таких публікацій: «Ботанічний нарис місцевостей звіданих в подорожах між Бугом і Дністром від Збруча аж до Чорного моря відбутих в 1814, 1816, 1818, 1822 роках» (Вільно, 1823 р.) та «Ботанічний нарис [...] відбутих в 1823/1824 рр.» (Вільно, 1830 р.) [1, с. 86; 5, с. 12].

Як справжній вчений-натураліст А. Андржійовський крім флористичних досліджень займався і питаннями систематики. Так, після декількох років спостереження за рослинами в Кременецькому ботанічному саду він виділив новий рід рослин, описав його і назвав «чацкія» (*czackia*) та надрукував з цього приводу в 1818 р. у кременецьких студентських часописах статтю «Чацкія. Рід рослин виділений і описаний А. Андржійовським в Кременці 1818 р.» [6, с. 27]. Вихід у світ цієї статті став запорукою для призначення А. Андржійовського керівництвом Віленського учбового округу в 1818 р. на посаду ад'ютанта ботаніки Віленської гімназії, яку цього року було реорганізовано в Кременецький ліцей. Для студентів ліцею А. Андржійовський читав лекції з основ ботаніки, зокрема, з систематики К. Ліннея. Така офіційна посада відкрила перед ним широкі можливості. Він міг не лише продовжувати власні ботанічні дослідження, але й, як науковець відповідної навчальної установи,

підтримувати наукові контакти з колегами Віленського університету та зарубіжними вченими.

Так, наприклад, під керівництвом віленського професора фармакогнозії, видатного ботаніка Яна Вольфганга виходить нова праця А. Андржійовського «Наука ботанічних виразів для легкості визначення рослин або застосування до них описів; від найкращих авторів коротко зібраних і в алфавітному порядку вкладених», яку він презентував у Варшаві 1825 р.

Високий рівень теоретичної підготовки А. Андржійовського в галузі не лише ботаніки, а й інших природничих наук, дозволяв йому, паралельно з вивченням рослинного світу, включати в коло своїх наукових інтересів й інші природничі дослідження. Вчений проводив дослідження зоологічних об'єктів: вивчав ентомофауну, фауну хребетних тварин, а саме, видовий склад земноводних та плазунів. Великий інтерес у А.Л. Андржійовського викликала також палеонтологія. Він детально займався вивченням викопних решток рослин і тварин, зокрема, молюсків та риб. Природничим матеріалом, знайденим під час зоологічних та палеонтологічних досліджень, вчений регулярно поповнював колекції зоологічного музею, який існував при Кременецькому ліцеї. Крім цього, його цікавила також геологічна будова земної кулі, будова рельєфів, типи ґрунтів тощо.

На відміну від свого головного наставника В. Бессера, який стояв на позиціях ламарксизму, А. Андржійовський був прихильником однієї з прогресивних тогочасних природознавчих течій трансформізму. Трансформісти визнавали два основні біологічні постулати: тварини і рослини мають спільне походження; з одного виду може утворитися другий, новий вид. У його роботах знайшли відображення ідеї про мінливість видів під впливом навколишнього середовища.

Слід відмітити, що перші праці А. Андржійовського з дослідження викопних та сучасних форм рослин і тварин привернули до нього увагу не лише керівництва Кременецького ліцею та Віленського навчального округу, але й вітчизняної та зарубіжної наукової спільноти в цілому, він стає відомим у світі

природознавців, наукові товариства включають його в списки своїх членів. Так, 1823 р. він був обраний членом Московського товариства дослідників природи та членом-кореспондентом Варшавського товариства аматорів науки [1, с. 87; 6, с. 28].

Після закриття в 1831 р. Кременецького ліцею на творчому шляху А. Андржійовського, як науковця в галузі природничої історії, були роки натхненної праці в Київському університеті св. Володимира, Ніжинському ліцеї кн. Безбородька, а потім уже у відставці, ще 27 років плідної роботи з природничих досліджень губерній Київського навчального округу.

Таким чином, формування наукового світогляду А.Л. Андржійовського як вченого-природодослідника розпочалося у Віленському університеті, де він, під керівництвом А. Снядецького С. Юндзіля та Я. Лобенвейна, вивчав предмети природничого циклу, серед яких перевагу надав ботаніці.

Свої теоретичні та практичні знання з ботаніки А.Л. Андржійовський поглибив в Кременецькій гімназії у професорів Ф. Шейдта та В. Бессера.

Вагомий вплив на становлення А.Л. Андржійовського як науковця в галузі природничих наук мав саме видатний вчений-ботанік В. Бессер. З Кременеця під керівництвом В. Бессера беруть початок власне професійні природничі дослідження А.Л. Андржійовського.

Список використаної літератури

1. *Барбарич А. І.* А. Л. Андржійовський (До 175-річчя від дня народження) / А. І. Барбарич // Укр. ботанічний журн. – 1961. – Т. XVIII, № 2. – С. 84–89.
2. *Барна М. М.* Наукова спадщина В. Г. Бессера і кременецький період його діяльності / М. М. Барна, О. Я. Конончук, О. Б. Конончук // Наук. зап. Тернопільського держ. пед. ун-ту імені Володимира Гнатюка. Сер.: Біологія. – Тернопіль, 2003. – № 3-4 (22). – С. 120–125.
3. *Грембецька В.* Ботаніка в Кременці: люди, навчання, дослідження // Волинські Афіни. 1805–1833: зб. наук. пр. / Ванда Грембецька. – Тернопіль, 2006. – С. 173–186.
4. *Мельник В. І.* Перший професор природничої історії Волинської гімназії (до 250-річчя з дня народження Францішека Шейдта) / В. І. Мельник // Інтродукція рослин. – 2009. – № 4. – С. 110–112.
5. *Мельник В. І.* Сад волинських Афін. Ботанічна наука та освіта у Волинській гімназії – Кременецькому ліцеї (1806–1832) / В. І. Мельник. – К.: Фітосоціоцентр, 2008. – 28 с.
6. *Чопик В. І.* Професор Університету св. Володимира Віллібальд Бессер та його учні – перші дослідники флори України (до 225-річчя з дня народження) / В. І. Чопик, О. К. Галаган. – Кременець, 2010. – 48 с.